

АНОТАЦІЯ

Баєва К. О. Особистісні чинники екологічно значущої поведінки. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 053 – Психологія (Галузь знань 05 – Соціальні та поведінкові науки). Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна Міністерства освіти і науки України, Харків, 2021.

У дисертації представлено теоретичне узагальнення та емпіричне підтвердження значної ролі особистісних чинників у визначенні екоруйнівної або екозберігаючої спрямованості поведінки та описано механізми активації екозберігаючої поведінки особистості. Запропоновано модель регуляції екологічно значущої поведінки, центральну роль в якій відведено світоглядній екологічній позиції; конкретизовано місце в системі регуляції екологічно значущої поведінки таких компонентів екологічного світогляду, як переконання щодо контролю в екологічній сфері, екологічні норми, суб'єктивний зв'язок з природою; вивчено роль в регуляції екологічно значущої поведінки емоційних відгуків на порушення проєкологічних норм та екологічних копінг-стратегій; емпірично підтверджено, що переконання щодо контролю, екологічні норми, суб'єктивний зв'язок з природою, емоційні відгуки на порушення проєкологічних норм та копінг-стратегії у відповідь на глобальні екологічні загрози є медіаторами, що опосередковують вплив екологічної позиції на екологічно значущу поведінку; показано, що раціональне визнання суб'єктом своєї належності до природного світу сприяє проєкологічній поведінці за умови переживання ним зв'язку з природою; встановлено, що вплив екологічної позиції на проєкологічну поведінку частково опосередкований екологічною самоефективністю, яка, в свою чергу, посилює загальну самоефективність, що сприяє проєкологічній поведінці; встановлено, що позитивний вплив екологічної позиції на проєкологічну поведінку здійснюється опосередковано через гальмування депроблемних емоційно-орієнтованих стратегій та відповідне посилення копінгу вирішення проблем; встановлено, що саме проблемно-

орієнтований копінг позитивно впливає на активацію проекологічної поведінки; виділені та описані три типи екологічного світогляду в залежності від екологічної позиції особистості; розроблено тренінг, який спрямовано на активацію та/або підтримку проекологічної поведінки суб'єкта, а також рекомендації для розробки особистісно-орієнтованих соціально-екологічних інтервенцій.

Екологічні проблеми мають антропогенний характер, тобто, їх ріст чи зменшення залежить від екологічно значущих дій окремої людини, груп людей, людства в цілому. Незалежно від визнання, усвідомлення або бажання, кожен житель планети Земля в процесі життєдіяльності залишає свій екологічний слід. Яким буде цей слід – таким, що збільшує руйнівний тиск з боку людини на екосистеми планети, або таким, що сприяє збереженню екосистем, – визначається діями самої людини. В реаліях, коли проекологічні норми нехтуються в соціумі, вибір людиною проекологічних дій значною мірою залежить від її поглядів, переконань, емоційних відгуків тощо. Тому актуальним є вивчення особистісних чинників екологічно значущої поведінки людини як суб'єкта екологічних змін.

З огляду на існуючі теорії регуляції екологічно значущої поведінки та емпіричні дослідження, в яких розглядаються чинники екологічно значущої поведінки, в роботі розглянуті такі особистісні чинники, як екологічна позиція особистості, переконання щодо контролю (самоефективність, інтернальність) в екологічній сфері, екологічні норми, емоційні відгуки на порушення проекологічних норм, суб'єктивний зв'язок з природою, копінг-стратегії у відповідь на глобальні екологічні загрози. Ключове місце серед цих особистісних чинників у даній роботі відводиться екологічній позиції. У відповідності до теорії смислової регуляції екологічно релевантної поведінки (І. Кряж) припускається, що екологічна позиція, як керуючий параметр, прямо та опосередковано через інші особистісні чинники визначає спрямованість екологічно значущої поведінки.

Мета дослідження: розробити та перевірити модель регуляторних впливів особистісних чинників на екологічно значущу поведінку як теоретичної підстави для розробки особистісно-орієнтованих соціально-екологічних інтервенцій.

У дослідженні взяли участь 538 респондентів, з яких 374 жінки та 164 чоловіки. Дослідження складалося з чотирьох частин. На першому етапі розвідувального характеру (2016-2017 рр., вибірку склали 163 респонденти) вивчався вплив екологічної позиції на екологічно значущу поведінку, опосередкований переконаннями щодо контролю (екологічна самоефективність, локус контролю), екологічними нормами, екологічними копінг-стратегіями. За результатами цього першого етапу було уточнено гіпотези дослідження, скореговано комплекс психодіагностичних методів для вивчення переконань щодо контролю та екологічних копінг-стратегій, що входило до завдань другої частини дослідження (2018-2020 рр., вибірку склали 195 респондентів). Також, завданням цієї частини дослідження стало вивчення суб'єктивного зв'язку з природою як медіатору між екологічною позицією та екологічно значущою поведінкою. У третій частині дослідження (зима-літо 2019 р., вибірку склали 79 респондентів) вивчалася роль емоційних реакцій особистості на порушення проєкологічних норм як можливого медіатору впливу екологічної позиції на екологічно значущу поведінку. В четвертій частині дослідження (осінь 2019 р., вибірку склали 100 респондентів) головну увагу було приділено певним особливостям екологічного світогляду людей з різними проявами проєкологічної активності. На цьому етапі до участі в дослідженні були залучені респонденти, що різняться за своєю поведінкою стосовно руху Zero Waste («Нуль відходів»).

Кореляційний аналіз показав наявність тісних взаємозв'язків між особистісними чинниками, які розглядаються у даній роботі, а саме – екологічною позицією, переконаннями щодо контролю (самоефективність, інтернальність) в екологічній сфері, екологічними нормами, зв'язком з природою, емоційними відгуками на порушення проєкологічних норм, копінг-стратегіями у відповідь на глобальні екологічні загрози та екологічно значущою поведінкою. Множинний регресійний аналіз підтвердив припущення щодо опосередкованого характеру зв'язків між показниками екологічної позиції та проєкологічною поведінкою. Було встановлено, що раціональне визнання суб'єктом своєї належності до природного світу сприяє проєкологічній поведінці за

умови переживання людиною своєї зв'язаності з природою; що визнання людства причиною сучасних глобальних екологічних змін посилює екологічний копінг рішення проблеми у тому випадку, якщо таке визнання супроводжується індивідуальною екологічною інтернальністю.

Моделювання структурними рівняннями (SEM) відкрило шлях для емпіричної перевірки структурних моделей, що відповідають суті теоретичної моделі. А саме підтверджено, що:

- екологічна позиція особистості визначає спрямованість екологічно значущої поведінки опосередковано через переконання щодо контролю в екологічній сфері й екологічні норми суб'єкта;
- біосферна екологічна позиція обумовлює переживання провини як емоційного відгуку на порушення проєкологічних норм, яке, в свою чергу, сприяє виправленню своїх екоруйнівних дій на екозберігаючі;
- екологічна позиція особистості впливає на екологічно значущу поведінку опосередковано через суб'єктивний зв'язок з природою;
- біосферна позиція є чинником втілення проєкологічної спрямованості у фактичну поведінку опосередковано через активацію вибору проблемно-орієнтованої копінг-стратегії у відповідь на глобальні екологічні загрози. При цьому позитивний вплив екологічної позиції на копінг вирішення проблем значною мірою здійснюється опосередковано через гальмування депроблемних – емоційно-орієнтованих стратегій суб'єктивного применшення проблем та заперечення провини;
- вплив біосферної екологічної позиції на проблемно-орієнтовану стратегію, що сприяє проєкологічній поведінці в приватному житті, частково опосередкований суб'єктивним зв'язком з природою та сприйнятим контролем.

Застосування кластерного та порівняльного аналізів дозволило виявити три типи екологічного світогляду, що притаманні особистостям з різною екологічною позицією, та надати їх змістовну характеристику. Ці типи світогляду отримали умовні назви: «Фінансово-орієнтований оптиміст» (з домінуванням грошових сенсів в екологічній

позиції); «Турботливий еко-активіст» (з домінуванням біосферних смислів в екологічній позиції); «Еко-несвідомий критик» (з амбівалентною екологічною позицією).

Теоретична цінність дослідження полягає у розвитку теорії смислової регуляції екологічно релевантної поведінки (І. Кряж), а саме: розкриті механізми впливу екологічної позиції як керуючого параметру, що визначає системну організацію смислових утворень особистості, на екологічно значущу поведінку. Запропоновано теоретичну модель регуляторних впливів на екологічно значущу поведінку, згідно якої вплив екологічної позиції на поведінку опосередкований такими особистісними чинниками, як переконання щодо контролю в екологічній сфері, особисті екологічні норми, суб'єктивний зв'язок з природою, емоційні відгуки на екологічні проблеми, екологічні копінг-стратегії. Надано психологічний портрет осіб з різними типами екологічного світогляду в залежності від їхньої екологічної позиції. Результати дослідження є внеском у вирішення проблеми психологічної регуляції поведінки особистості, що обумовлює їх теоретичне значення не лише для екологічної психології, але й для загальної психології, психології особистості, соціальної психології.

Практичне значення отриманих результатів полягає у розробці програми еколого-психологічного тренінгу, спрямованого на активацію та підтримку проєкологічної поведінки суб'єкта, а також загальних рекомендацій з практичного використання результатів дисертації в проєктуванні психологічно вивірених інтервенцій для соціального просування проєкологічної поведінки. Модифікації психодіагностичних тестів та розроблена анкета можуть бути використані для дослідження екологічних норм та емоційних відгуків на їх порушення, переконань щодо контролю в екологічній сфері, екологічних копінг-стратегій, відрефлексованого зв'язку з природою.

Ключові слова: особистісні чинники, екологічна позиція, екологічно значуща поведінка, переконання щодо контролю, особисті екологічні норми, суб'єктивний зв'язок з природою, емоційні відгуки на порушення проєкологічних норм, екологічні копінг-стратегії, типи екологічного світогляду, еколого-психологічний тренінг.